

Inge Skovgaard-Petersen:

## Den ældre vikingetid

Den ældre vikingetid, efter den konventionelle tidsregning perioden fra de første vikingetog til Vesteuropa i slutningen af 700-tallet til Gorm den Gamles endelige magtovertagelse omkring år 940, har været genstand for en række interessante studier i de sidste år. Blandt dem der her skal nævnes bygger de tre på skriftlige kilder medens den fjerde er en renlivet arkæologisk publikation der behandler selveste Danøvirke.

N. C. Skouvig: Hardeknud I og Hardssyssel. Jellingedynastiets oprindelse, er en smuk bog produceret af Poul Kristensens landskendte trykkeri i Herning i 1977. Hovedsynspunktet er at Danmark i den her behandlede periode var delt i forskellige kongerier hvoraf det nørrejyske til slut efter en kortere periode i Jelling underlagde sig hele landet. Som støtte anføres nordmanden Othores rejse ca. 890 fra skiringssal i Vestfold til Hedeby hvor de forskellige dele af landet henføres til »Denamarc«, altså både den østlige Kattegatkyst, øerne og egnen omkring Hedeby, hvorimod Jyllands (her kaldet Gotlands) politiske tilhørsforhold ikke omtales. Sammenligner man med den samtidige rejse som englænderen Wulfstan foretog fra Hedeby til Weichselmundingen, noterer man at her ikke alene de syddanske øer regnes til danskernes rige, men at Bornholm har sig egen konge. Tavsheden omkring Jyllands styre bliver på denne baggrund et svagere argument for et særligt nørrejysk rige. Skouvig har dog også andre holdepunkter; mest overbevisende er at Knud den Hellige i sit berømte gavebrev til Lundekirken kalder sig selv »den fjerde af dette navn«. Er Hardeknud den tredje og Knud den store den anden, bliver spørg-

smålet hvem Knud den første var. Den sene overlevering (hos Saxo og visse norrøne sagaer) om Knud Danaast, Harald Blåtands broder, ses der væk fra, og tilbage i det bevarede kildemateriale er der kun én Knud, nemlig ham som Adam af Bremen i sin ærkebisperønike omtaler som stamfader til de senere danske konger. Da de pågældende tekststeder hos Adam også spiller en stor rolle i den næste bog der her skal omtales, bør de gengives udførligt i Carsten L. Henrichsens oversættelse:

I, xlvi. Derimod har jeg af den sandfærdige Danerkonge Svends' (Estridsen) Mund hørt følgende, da han engang paa vor Opfordring opregnede sine Forfædre: »Efter Normannernes Nederlag«, sagde han, herskede, saa vidt jeg har erfaret, Heiligo, en Mand, der var elsket af Folket paa Grund af sin Retfærdighed og sin Hellighed. Efter ham fulgte Olaph, som kom fra Sverige og satte sig i Besiddelse af Kongedømmet Danmark med Vaabenmagt; han havde mange Sønner, af hvilke Chnob og Gurd satte sig i Besiddelse af Kongedømmet efter Faderens Død.

I, lii . . . Men noget har den berømmelige Danerkonge fortalt os paa vor Anmodning derom: »Efter Svenskerhøvdingen Olaph«, sagde han, »som herskede i Danmark sammen med sine Sønner, indsattes Sigerich i hans Sted. Da han havde hersket i kort Tid, berøvede Hardegon, Svends Søn, som kom fra Normandie, ham Kongemagten«. Men om nogle af disse mange Konger eller rettere Tyranner hos Danerne har hersket samtidig, eller om den ene kun har overlevet den anden i kort Tid, er usikkert. Os maa det være nok at vide, at de alle endnu var Hedninge, . . .

I, lv . . . Hos Danerne herskede paa

den Tid (søn af) Hardeknuth Vurm; han var, det maa jeg sige, en gruelig Orm og ikke lidet fjendtlig mod de kristne Folk. Han pønsede paa fuldstændig at udrydde den Kristendom, der fandtes i Danmark. . .

I, lviii. Derpaa rykkede han (Henrik I af Tyskland) med en Hær ind i Danmark og forskrækkede allerede ved første Angreb Kong Vurm i den Grad, at han erklærede, at han vilde gøre, hvad der blev ham befalet, og ydmygt bede om Fred. . . Alt dette har en Darnerbisp, en klog Mand, fortalt os, . . .

At denne »Wurm« er identisk med Gorm den Gamle fremgår alene af at han ifølge Adam blev efterfulgt af sønnen Harald, der siden gik over til den kristne tro. Derimod volder forholdet mellem den nævnte Hardegon og Hardeknuth svære problemer. Skouvig foretrækker at holde de to tekststeder helt ude fra hinanden,<sup>1</sup> og hævder at Hardegons sidste led i nordisk litteratur er det så ofte forekommende Gunni, medens han i engelske kilder, især en helgenlegende fra 1050, finder en støtte for at Gorms far faktisk hed Hardeknut eller blot Cnut. Dette led i argumentationen går igen hos Kroman hvor det nærmere skal behandles.

Efter således at have ryddet vejen for Jellingdynastiets stamfader Hardeknud går Skouvig ufortrødent videre. Han finder ingen grund til at gå nærmere ind på afstamningen fra »Normannia«, for det gælder jo kun den anden, Hardegon. Derfor kan der frit jongleres med navnet Hardeknud som Hardernes Knud hvis rige omfattede den nordvestlige del af Nørrejylland. Jernforekomster fra mange tider drages ind i billedet, dog ikke uden skrupler, og m.h.t. hovedstaden kan der jo ikke være tale om andet end Viborg. Såvidt anmelderen er underrettet er der ingen der aner hvad Viborg var før år 1000, men flere end Skouvig har studset over den centrale posi-

tion byen indtager i forhold til en række sysler. Selvom sysselinddelingens tilkomst er ganske ukendt, dog kan det fremføres at den kun kendes i Jylland. Det kunne tale for en jysk centralmagt, sandsynligvis fra vikingetiden.

Det er en gammel interesse advokat N. C. Skouvig nu i sit otium har taget op. Et omfattende kendskab til den relevante litteratur og solid juridisk skoling sikrer interessant læsning. Man sympatiserer også med forsøget på at skaffe den vestlige del af landet en større andel i den almindelige Danmarkshistorie end vi »Udkantsdanske« har ofret på disse egne. Men unægtelig, meget andet end hypoteser kan ingen, hvad enten man er fagmand eller amatør, fremføre for det oldjyske kongerige.

---

Overarkivar dr.phil. Erik Kroman har det stik modsatte synspunkt: Danmark har så langt tilbage man kan følge dets historie været ét rige, styret af den samme kongeslægt.<sup>2</sup> En meget omhyggelig gennemgang af de skriftlige kilder, blandt hvilke Dudos værk om Normandiets historie fra ca. 1020 indtager den anerkendte plads som selv ikke Johannes Steenstrup ville indrømme det, afgiver brikkerne til et sindrigt puslespil hvis sidste del er Gorm den Gamles genindtagelse af kongemagten i Danmark, samtidig med at han bevarede sit jarledømme i East Anglia.

Inden vi er nået så langt har vi hørt om den danske kong Ongendus som den engelske frisermissionær var i kontakt med engang i første halvdel af 8. årh. Ligheden med det navn en kongeslægtning fører i begyndelsen af det næste årh., Angandeo, er et indicium på kontinuitet i den danske kongefamilie, en mulighed Kroman dog kun antyder. Derimod er han ikke i tvivl om rigsenheden fra Gudfred, danernes konge nævnt i de frankiske rigsårhbøger fra 804 til hans død i 810. En af hans sønner, Horik, har ifølge Ansgars levnedsskildring

1. Som begejstret tilhænger af Lis Jacobsen i »Svenskevældets Fald« 1929.

2. Erik Kroman: Det danske Rige i den ældre Vikingetid, København 1976.

herredømmet over hele Danmark. Den udtrykkelige bemærkning derom tydes i almindelighed som om det var et særtilfælde, men Kroman synes som sagt at regne eneherredømmet for det almindelige. Andre konger i kilderne som underkonger i forhold til »Lejrekongen«. Ved at identificere den Halvdan der hærgede England i 870-erne med kongen af samme navn der forhandlede med den tyske konge i 873, og den Sigfred der belejrede Paris i 887 med den kong Sigfred der deltog i disse forhandlinger, er der gjort et dristigt kup: to danske konger må anses for underkonger i forhold til en overkonge – hvem anden kan der tænkes på end den Gudrum der stod som leder af den danske hær og i 886 sluttede den berømte traktat med den engelske kong Alfred den Store hvorved grænsen mellem den engelsk-styrede del af England og »Danelagen« blev trukket langs romervejen, Watlinga street? Kroman støtter sig her dels på Dudo – der praktisk nok gør Rollo, grundlæggeren af hertugdømmet Normandiet, til en slægtning til denne Gudrum – dels på navneligheder i den slægt der besad den egentlige kongemagt i Danmark, dog efter det germanske princip hvorefter toledede personnavne varierer det ene led og beholder det andet. Efter Gudrum følger en Gudfred der også førte navnet Cnut, og når der blandt de engelske jarler efter Edwards underlæggelse af Danelagen optræder en Gudrum der underskriver flere charters frem til 934 for så sammen med andre danske stormænd at forsvinde fra den engelske scene – ja, så er de ingen tvivl om at denne Gudrum er den samme som Gorm den Gamle der nu endelig besinder sig på sin egentlige opgave: herredømmet over Danmark. På denne måde bliver det svenske styre i Danmark en naturlig følge af at landet lå åbent for fremmede fjender medens kongen huserede i England. Kildebelægget herfor er det først anførte citat fra Adam af Bremen

citeret ovenfor; Hardegon er en sammentrækning af Hardeknud-Gorm (adskillige tilfælde af dobbeltnavne er vel bevidnet, men i reglen i forbindelse med en overgang til kristendommen) og hans hjemstavn i »Nortmannia« kan lige så godt betegne de »normanniske« områder i England som det nordlige Frankrig.

Til alt dette kan siges at Adams – og hans hjemmelsmand, Svend Estridsens – øjensynlige forvirring med hensyn til de politiske forhold i Danmark omkring år 900 åbner sluserne for et væld af spekulationer. Kromans teori er vel ikke blottet for sandsynlighed, men den forudsætter to ting der stiller strenge krav til læserens gode vilje: at det samme navn ikke kan bæres af to personer der kalder sig konger, samt at der ikke kan forekomme misforståelser i den vrimmel af årbøger og krøniker der her er benyttet. Bedst afhjælmet er de nævnte nordiske navne blandt underskriverne i engelske charters, omend de er dårligt overleveret, men deres forbindelser til hjemlandet fremgår naturligvis ikke af dokumenterne.

Også den kendte svenske historiker Curt Weibull har fornylig taget den ældre vikingetid op i en afhandling i Scandia.<sup>3</sup> Kun på ét punkt stemmer han overens med de to andre værker, nemlig i tilslutningen til det svenske styre i Hedeby; her er der nemlig ikke alene Adam at bygge på, men to runesten hvor navnene Cnuba og Sigtrygg forekommer, den sidste kaldes endda konge. Derimod indlader Weibull sig så lidt som Skouvig på en nærmere drøftelse af disse svenskeres indsats i dansk historie, et vigtigt punkt for Erik Kroman hvis disputats, »Musikalsk Akcent i Dansk« 1947, udleder ø-dialekternes syngende tonefald af en svensk indvandring af betragteligt omfang.

Weibull ønsker med første bind af Diplomatarium Danicum i hånden at imødegå den opfattelse som især Aksel E. Christensen<sup>7</sup> har gjort sig til talsmand for: at vikin-

3. »De danska och skånska vikingetågen til Västeuropa under 800-talet«. Scandia, bd. 43, 1977. De skriftlige kilder er oversat af Erling Albrechtsen: Vikingerne i Frankien. 1976.

4. Aksel E. Christensen: Vikingetidens Danmark, 1969.

getiden var en »florissant« periode for det meste af Skandinavien, fordi den gav særlige muligheder for at gøre store handelsgevinster – vikingetogene var kun beklagelige sidespring i en udvikling der også kulturelt var positiv. Heroverfor hævder Weibull at af hele den samling breve der omtaler Danmark frem til 1052 fortæller langt de fleste om de frygtelige overfald og plyndringer som »normannerne« eller danskerne gjorde sig skyldige i – og ikke ét af dem nævner nordiske købmænd. Hvad der end skete i Danmark i denne tid, benægter Curt Weibull at nordiske købmænd havde andel i fremskridtene.

Med hensyn til det vigtigste kildegrundlag er det uomtvisteligt at omtalen af normannerne i vesteuropæiske kilder har den nævnte karakter, ikke alene i krøniker og helgenlegender, men også i diplomer. Men som det udtrykkeligt er fremhævet af den engelske historiker Peter S. Sawyer<sup>5</sup> er det hele skrevet fra kirkens synspunkt, og efter en grundig undersøgelse af kildematerialet til vikingeangrebene på egnen mellem floderne Canches, Escaut og Meuse er belgieren Albert D'Haenens kommet til det resultat at de skriftlige kilder inklusive diplomerne giver et fordrejet og overdrevet billede af nordboernes hærgninger, især fordi de afgav en bekvem forklaring på en række klosterran i området.<sup>6</sup>

Ikke desto mindre har Curt Weibull naturligtvis ret i at mange af de overfald kilderne nævner faktisk fandt sted, og at vikinger, sørøvere og normanner/danskerne var synonyme i vesteuropæiske øjne. Men togterne bør ses i en større sammenhæng. De forudsatte nemlig at der var rigdom at

gå på togt efter; her spillede kirker og klostre alt i alt en mindre rolle end de mange nye handelspladser der på denne tid voksede op ved Nordsøen, Østersøen og langs de russiske floder. Spørgsmålet er om også nordboerne deltog som handelsmænd. Igen er svaret afhængigt af et meget ensidigt materiale, men blandt de få oplysninger om Nord- og Østeuropa er der dog Otheres rejser der først gik over Nordkap til Hvidehavet, de vanskeligt kontrollable arabiske rejseskildringer der også omtaler »rus«-købmænd som ved hjælp af byzantinske tekster kan identificeres med nordboer og endelig Rimberts skildring af Ansgars levning der nævner indfødte i Slesvig og Birka der drog til Dorestad og modtog dåben.

Den sidstnævnte kilde er genstand for en hed debat om frisernes betydning for den ældre vikingetids handel. Mod svenskerne Wadstein, Stjerne, danskerne Arup og Enemark og adskillige tyskere og hollændere<sup>7</sup> står svenskerne Wessén, Askeberg, danskeren Aksel E. Christensen<sup>8</sup> samt belgieren Ian Dhondt og franskmænd Maurice Lombard. De to sidstnævnte tilskriver handelen fra byerne ved Meuse den omfattende virksomhed som modstanderne giver frisernes æren for. Til støtte for Meusekøbmændenes afgørende betydning kan fremhæves ikke alene forbindelsen med både Nordsøen og Middelhavet, men også at møntslagningen ganske øjensynlig allerede omkring år 700 er startet i Verdun, derfra er nået til Maastricht for så derfra at nå til Dorestad.<sup>9</sup>

Snarere end at skændes om hvilke nationer der havde førerskabet i den tidligere

5. The Age of the Vikings, 2. udg. 1971.

6. Albert D'Haenens: Les invasions Normandes en Belgique au ix siècles, Louvain 1967, jvf. I. Skovgaard-Petersen: Vikingerne i den nyere forskning, da. Hist. Tidsskr. 12. rk. V, 1971.

7. Dirk Jellema: Frisian Trade in the Dark Ages (Speculum 1955).

8. Den perspektivrige artikel med den provokerende titel »Birka uden frisere«, genoptrykt i Udvalgte Afhandlinger 1976.

9. Ian Dhondt: Le problème de Quentowich, Studi in onore di Amintore Fanfani, I, Milano 1962. Idem: L'essor urbain entre Meuse et mer du Nord à l'époque mérovingienne, Studi in onore die Amintore Sapoti, I, 1957. Maurice Lombard: La route de la Meuse et les relations lointaines des pays mosans entre le viii<sup>e</sup> et le xi<sup>e</sup> siècle. Trykt første gang i 1953. Medtaget i samlingen »espaces et réseaux du haut moyen âge«, Paris 1972.



middelalders handel, bør det slås fast at de arkæologiske fund i markedspladserne peger på et udpræget internationalt varebytte, og den logiske følge må være at købmændene også kom allevegne fra. Dette understreges da også af mange samtidige kilder og moderne handelshistorikere. Herved bliver der også plads til nordboerne.

Det sidste og for vort formål vigtigste spørgsmål bliver da: hvordan kom denne internationale fjernhandel til at præge de nordiske lande, specielt Danmark. Sture Bolin<sup>10</sup> og Aksel E. Christensen<sup>11</sup> har peget på de mange skattefund fra vikingetiden der må anses for en lille del af den cirkulation som handelen afsatte; derimod er der ikke fundet endelige svar på hvordan mønten blev omsat til økonomisk vækst.

For at nærme os dette problem vil det være formålstjenligt at tage udgangspunktet på det sted hvor de første spor af forbindelse mellem Vesterhavet og Østersøen er fundet, nemlig ved Jyllands rod hvor en lille bosættelse syd for halvkredsvolden omkring Hedeby går helt tilbage til begyndelsen af det 8. årh. Den handelsvej der aftegner sig og hvis andre stationer, Hellingstad, hvor Ejderen og Trave deler sig, og udmundingen i Vesterhavet, må anses som begyndelsen til vikingetidens fjernhandel. I stedet for som sædvanlig at gennemgå Hedeby's udvikling<sup>12</sup> og Slesvigs overtagelse af handelen i slutningen af 11. årh. vil vi her fæstne vor opmærksomhed på et helt andet monument fra denne tid: Danevirke, om hvilket der nu foreligger en usædvanlig gedigen arkæologisk publikation: Hellmuth Andersen, H. J. Madsen og Olfert Voss: *Danevirke I-II*, 1976. Ikke alene bygger værket på en række udgravninger ved forfatterne selv og tyske kolleger, men man kan hente hjælp af den nyudviklede dateringsteknik, dendrokrono-

logien, hvorved man kan indsætte årringsmønsteret fra fuldstændigt bevarede træstammer i et skema der er fælles for et helt område med de samme klimatiske forhold; herved er det muligt at aflæse præcise årstal til fortidens træbygninger.

Bogen om Danevirke er udgivet i to bind, et med tekster og et med plancher så det er muligt at arbejde med begge former for indsigt på samme tid. Når hertil kommer de arkæologiske iagttagelser, tidligere forskeres studier og forfatternes egne tolkninger omhyggeligt er holdt ude fra hinanden, er man vist så nær den ideelle fremlæggelse af et af Danmarks berømteste mindesmærker som man kan tænke sig.

Resultatet består i at der skelnes mellem tre faser af Danevirkes tilblivelse. Den ældste er naturligvis den mest spændende og mest overraskende. Heldige fund har vist at Nordvolden og den ældste del af Hovedvolden er opført under eet og dendrokronologiske bestemmelser fra begge afdelinger giver nøjagtigt det samme årstal: 737 e.Kr.! Mellem Nordvolden og Hovedvolden er der i Danevirkesøen anlagt en dæmning lagt på kraftige »blokværk«, kasser af groft tilhuggede træstammer i samme teknik som blokhuse hvor hjørnerne er forbundet med knudetømring. En stærk fortifikatorisk spærring på begge sider af søen har lige fra begyndelsen været forbundet med denne dæmning der har mere trafikmæssig betydning end egentligt fæstningspræg.

Den næste fase af anlægget er det mere end nogensinde gådefulde Kovirke. Vilhelm la Cour mente i 1968<sup>13</sup> at kunne tidsfæste Kovirke til slutningen af 900-tallet, ikke mindst på grund af lighederne med Trelleborgene: det snorrette forløb og spidsgraven der ikke forekommer andre steder i Danevirkeanlægget. Olfert Voss der har ledet den nye udgravning og be-

10. Sture Bolin: Muhammed, Karl den Store och Rurik. Scandia 1939.

11. Vikingetidens Danmark 1969.

12. Herbert Jankuhn, Haithabu, 5. udg. 1972. Hellmuth Schledermann, Slesvig/Hedeby's tilblivelse. Sønderjyske Årbøger 1966 og 1967.

13. Kong Gudfreds vallum, Sønderjyske årbøger 1968.

skrevet den i det foreliggende værk anser det for umuligt at vælge mellem en tidlig datering som man fra tysk side hidtil har og en sen; derimod hælder Hellmuth Andersen åbenbart til la Cours opfattelse. Foreløbig må Kovirke afvente den endelige tidsfæstelse.

Den tredje periode af Danevirke-byggeriet strækker sig over et længere tidsrum. Den sidste del deraf, konstateret i forbindelsesvolden til Hedeby, kan dendrokronologisk tidsfæstes til 968 og hører sammen med en række andre partier i Hovedvolden; muligvis hører Krumvolden også hertil. Sidstnævntes datering er dog ikke endeligt fastlagt og dens karakter af en vejbro kunne friste til at følge la Cours meget tidlige datering, til kong Gudfreds eller endog endnu længere tilbage. Grunden til den sene datering er vistnok typologisk, idet denne del af virket er karakteriseret af skrå, tørvebelagte, høje sider til forskel for de ældre palissadefronter. Den sidste fase der som sagt består i stadige fornyelser har strakt sig fra slutningen af 900-tallet til langt ind i det næste århundrede. Derimod er kampestens- og teglstensmuren fra anden halvdel af 12. årh. kun kort berørt i værket.

Det har generet arkæologerne at det ikke er lykkedes dem at finde spor af den vold »fra Østersøen til Vesterhavet« som kong Gudfred ifølge de frankiske rigsannaler opførte i året 808 langs den nordlige bred af Ejderen, kun gennembrudt af en port hvorigennem vogne og heste kunne passere.<sup>14</sup>

Historikere er vant til at skriftlige kilder rummer misforståelser, tillægger værker til personer man ad anden vej kender, og ikke kan skelne mellem nyopførte volde og sådanne der har flere generationer på bagen. Der er intet i vejen for at man i Aachen kunne tro at det prægtige Danevirke fra 737 måtte være Gudfreds værk.

Omvendt er der heller intet i vejen for at arkæologerne en skønne dag støder på et byggeri fra begyndelsen af 800-tallet. Hellmuth Andersen har forsøgt at sammenholde de arkæologiske resultater med de kampe vi kender fra hele vikingetiden; det er ikke usandsynligt at i hvert fald nogle af byggefaserne hører sammen med begivenheder kendt fra skriftlige kilder, men der kan også have fundet kampe sted som er gået i glemmebogen.

Men samtidig med at ytre respekt for de store fremskridt dette værk repræsenterer må det være tilladt at spørge hvem der var bygherren. Så vidt jeg kan se er dette spørgsmål ikke taget op. Måske fordi det var en selvfølge for udgraverne. Som det for længst er bemærket vender alle voldene mod syd; ingen har heller været i tvivl om at den der stod bag et så kæmpemæssigt værk må have været herre ikke alene over det omkringliggende land, men også have rådet over mægtige ressourcer. Har vi ikke mødt Gudfreds bygning, er det dog nærliggende at se hans forgængere og efterfølgere på den danske trone (hvor meget af landet de end rådede over til forskellig tid) som ophavsmand til Danevirke. Forfatterne ser udelukkende anlægget som et forsvarsværk i regulære krige, og fra 700-tallets kong Angandeo til Valdemar den Store – hvadenten de var af samme slægt som dr. Kroman tænker sig eller ej – har der selvfølgelig både været franker, saksere og slaver at slå med. Men hvorfor byggede de værket netop her? Vel var det forholdsvis nemt at nå fra Sliens bund til Ejder-Trave-forgreningen. Men var det virkeligt nødvendigt med så store anstrengelser når Holstens dybe skove lå foran? Kunne man ikke snarere tænke sig at det var handelsvejen der bestemte placeringen?

Dér hvor handelsvejen krydsede Jyllands rod var der brug for et opsyn med

14. *Annales regni Francorum* 808: ... »vallo munire constituit (Godofridus) eo modo, ut ab orientali Maris sinu, quem ille Ostarsalt dicunt, usque ad occidentalem oceanum totam Egidoræ fluminis aquilonalem ripam munimentum valli prætexerat, una tantum porta dimissa, per quam carra et equites emitti et recipi potuisent«. *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte* I, Darmstadt 1968, p. 88.

folk og gods. Den der beherskede vejen kunne sikre sig afgifter til gengæld mod at beskytte de rejsende mod røvere; han var også først på pletten når nye og eftertragtede varer passerede forbi, og han ville være i stand til at forsyne ikke blot sig selv men hele det mandskab der skulle til at udøve alle disse funktioner. Set fra denne synsvinkel kunne Danevirke ligefrem være anlagt af den danske konge for at dirigere handelen ad den vej der gav ham selv den største andel af profitten. Også købmændene kunne have fordel af et sådant arrangement. Vilhelm la Cour har foreslået at dæmningen langs Reide å, Krumvolden, ganske simpelt var handelsvejen.<sup>15</sup> Hvis volden ikke strakte sig så langt i begyndelsen er det svært at forestille dig hvor vejen gik; både nord og syd for Danevirke er terrænet sumpet og fugtigt. Imidlertid er det ikke blot vejen, også afskibningen af varer i Slien og først og fremmest markedspladsen – eller -pladserne – behøvede hjælp mod overfald; først når man kunne føle sig sikker derfor turde man slå sig ned eller vende tilbage år efter år. At kongen også har haft en finger med i spillet tyder sporene af at Hedeby er anlagt efter en samlet plan.<sup>16</sup> Hvorvidt Halvkredsvolden og Forbindelsesvolden, begge påbegyndt omkring år 900, også skyldes kongeligt initiativ, er et andet spørgsmål.

Arkæologerne har givet os vigtige nyheder til dannelsen af en historisk syntese om vikingetiden. Østersøen var vejen til de russiske floder og dermed til både Konstantinopel og Kalifatet; mod vest var Slien forbindelsesleddet til den opblomstrende Nordsøhandel, hvor Ribe er et vidnesbyrd om dansk deltagelse allerede i 700-tallet.<sup>17</sup> Tidligt havde den store fjernhandelsrute en forbindelse nordpå til havnen Kaupang

ved Oslofjorden og i endnu større omfang til Birka i Mälaren. Ud fra disse markedspladser groede de nordiske byer op; ca. 900 grundlagdes Århus, og i løbet af det næste århundrede opstod by efter by. Til fjernhandelen føjede sig lokalhandelen med levnedsmidler til de fremmede købmænd og til håndværkerne; også de forskellige egne lokale produkter dukkede op på markederne.

Hvor bliver da vikingerne af? Det varede længe før man i de nordiske lande opdagede at gods kunne være erhvervet på forskellig måde. I lange tider – vi kender det bedst fra de talrige runestene fra 11. århundrede i Danmark og Sverige<sup>18</sup> – var den største hæder man kunne give en mand at han havde været på udfærd efter guld, det kastede glans tilbage på hele hans familie. I visse tilfælde kan vi se at guldet er tjent som sold i kongers og i den byzantinskes kejsers tjeneste, i andre tilfælde er der grund til at se fredelig handel som baggrund for godsrigdommen. Men som oftest er »æren og guldet« vundet ved regulært røveri, til søs eller til lands. Hjemme oplevede man kun de nye muligheder rigdommen medførte: de prægtige gaver hvormed man kunne skaffe sig venner og tilhængere, jord der kunne købes for klingende mønt, nye kornsorter som rug der gav godt brødkorn og bedre overlevelsesmuligheder end tidligere,<sup>19</sup> måske nye redskaber og dyrkningsmetoder.

Da vikingetiden ophørte i midten af 1100-tallet var grunden lagt for flere af middelalderens nationale institutioner: kirken, ledingsvæsenet og møntvæsenet. Men begyndelsen skete i den ældre vikingetid under anførsel af de mange konger med udgangspunkt i »det slesvigske pas«. Efterhånden kom hele befolkningen fra

15. Dannevirkestudier, 1954.

16. Jankuhn: Haithabu, 1972. I. Skovgaard-Petersen: Vikingerne . . .

17. Mogens Bencard: Ribes vikingetid. Mark og montre 1973 og 1974. Olaf Olsen: Nogle tanker i anledning af Ribes uventet høje alder. Fra Ribe Amt, 1975.

18. Arndt Ruprecht: Die ausgehende Wikingezeit im Lichte der Runeninschriften, Göttingen 1958. Jens Jakob Møller Jensen: »de for mandigt fjernt efter guld«. En analyse af runeindskrifterne og skjaldekvadene fra vikingetiden til belysning af vikingetidens idealer og samfundsstruktur. Utrykt speciale. København 1977.

19. Hans Helbæk: Da rugen kom til Danmark, Kuml 1971.

Hardsyssel til Bornholm med. Vikingernes merkantile aktivitet medførte økonomisk vækst i de nordiske lande.

## Gert Poulsen: Foldudbyttet i det 17. århundrede – en replik

Min artikel i Fortid og Nutid har allerede medvirket til, at der er kommet fornyet liv i debatten om foldudbyttets størrelse i det 17. århundrede – og alene ved at have medvirket til denne debat synes artiklen at have haft sin berettigelse.<sup>1</sup> De to debatindlæg i det forrige nummer af Fortid og Nutid af henholdsvis Karl-Erik Frandsen og Ejvind Slottved rejser imidlertid nogle spørgsmål og problemstillinger, som jeg gerne vil prøve at tage stilling til.<sup>2</sup>

Ejvind Slottved rejser nogle interessante metodiske problemer, som det nok kunne være værd at diskutere. For det første det meget væsentlige spørgsmål om, hvilken type landbrug, der var mest »profitabelt« – enten hovedgårdsdriften eller bondegårdsdriften? Der er, som Ejvind Slottved også påpeger, ikke nødvendigvis divergens mellem Gunnar Olsens opfattelse og min opfattelse. Især ikke hvis man ser bort fra spørgsmålet om gødskningen, hvor Gunnar Olsen mente, at hovedgårdsmarkerne har været de bedst gødskede, og hvor jeg mener, at det må have været bondegårdsmarkerne, der fik relativt mest gødning. Der er ingen grund til at indlede en større teoretisk diskussion om dette emne, idet det sandsynligvis vil kunne lade sig gøre at undersøge dette spørgsmål empirisk ved hjælp af materiale fra det 18. århundrede, og en endelig afklaring af dette problem må nok vente indtil en sådan undersøgelse foreligger. Men når man skal se på de øvrige spørgsmål, så må man skelne mellem begreberne adelsøkonomi/bondeøkonomi og begreberne hoved-

gårdsdrift/bondegårdsdrift. Tiendefrihed og skattefrihed har jo i sig selv ikke noget med hovedgårdsdriften at gøre, men spiller en nok så stor rolle for adelens samlede økonomi. I stedet for som Gunnar Olsen at sige, at hovedgårdsdriften var den mest profitable form på grund af disse privilegier, så kunne man jo vende denne problemstilling om og sige, at fordi hovedgårdsdriften var relativt uprofitabel, så var disse privilegier en nødvendighed, hvis adelen skulle opretholde sig selv som overklasse. På samme måde forholder det sig med anvendelsen af hovbønder som arbejdskraft: det ville langt fra have gavnet adelens økonomi, hvis der i stedet for hovearbejde var blevet anvendt lønarbejde (navnlig ikke på grund af de relativt dårlige dyrkningsredskaber og dyrkningsmetoder), men hovedgårdsmarkerne ville vel nok være blevet behandlet noget bedre og grundigere. Og det kan vel ikke afvises, at bøndernes motivation har været noget større, når de arbejdede på deres egen jord, end når de arbejdede som hovbønder. Alt i alt må man om dette spørgsmål konkludere, at *på grund af* den lave produktivitet på hovedgårdsmarkerne var det *nødvendigt* med de mange privilegier til adelen, og *på grund af* de mange afgifter, der blev krævet af bønderne, var de *nødt* til at have et større foldudbytte end det, vi kan konstatere for hovedgårdsmarkernes vedkommende. Det er klart, at bønderne godt selv kunne overleve med et foldudbytte på 2–3 fold, men de kunne ikke samtidig forsørge adelen ved hjælp af landgilde m.m.

Den anden del af Ejvind Slottveds kommentarer drejer sig mere specifikt om mulighederne for anvendelse af den metode, jeg opstiller til en beregning af foldudbyttet. I forbindelse hermed skriver Ejvind Slottved, at det ville være ideelt, hvis man ved brugen af tiendeafgiftene også havde oplysninger om den virkelige tiendes stør-

1. Gert Poulsen: Debatten om foldudbyttets størrelse i det 17. århundrede, XXVI, s. 358–71.

2. Karl-Erik Frandsen: Udsæd og foldudbytte i det 17. århundrede, XXVII, s. 21–36.

Ejvind Slottved: Tiendeafløsning og foldudbytte, XXVII, s. 74–80.